

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROTIDA ELEKTRON TIJORATNI RIVOJLANTIRISH

Norboyeva Nafisa Erkinovna
TDIU, tadqiqotchi

Annotatsiya: Maqolada elektron tijoratni tashkil qilishda akt texnologiyalardan foydalanish va axborot kommunikatsiya tizimlaridan foydalangan holda raqamli texnologiyalarni joriy etish va ulardan foydalanish sohasidagi munosabatlar o'rganilgan. Tadqiqot davomida sanoat korxonalari mahsulotlarini elektron tijorat orqali realizatsiya qilishda axborot xavfsizligini ta'minlash tizimi ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Internet, raqamli elektron platformalar, raqamli iqtisodiyot, raqamlashtirish, kiberxavfsizlik, elektron tijorat, axborot tizimi, korxona boshqaruvi, avtomatlashtirish, tizim samaradorligi, boshqaruv qarorlari, boshqaruv modullari, dasturiy vositalar, komplekslashgan axborot tizimi, axborot kommunikatsiya texnologiyalari.

Аннотация: В статье рассматривается взаимосвязь между использованием актовых технологий в организации электронной коммерции и внедрением и использованием цифровых технологий с использованием информационно-коммуникационных систем. В ходе исследования была разработана система обеспечения информационной безопасности при реализации продукции промышленных предприятий посредством электронной коммерции.

Ключевые слова: Интернет, цифровые электронные платформы, цифровая экономика, цифровизация, кибербезопасность, электронная коммерция, информационная система, управление предприятием, автоматизация, эффективность системы, управленческие решения, модули управления, программные средства, интегрированная информационная система, информационно-коммуникационные технологии.

Abstract: The article examines the relationship between the use of act technologies in the organization of electronic commerce and the introduction and use of digital technologies using information communication systems. In the course of the research, a system for ensuring information security was developed during the sale of products of industrial enterprises through e-commerce.

Keywords: Internet, digital electronic platforms, digital economy, digitalization, cyber security, electronic commerce, information system, enterprise management, automation, system efficiency, management decisions, management modules, software tools, integrated information system, information communication technologies.

KIRISH

Hozirgi davrda raqamli iqtisodiyot va u bilan bogʻliq boʻlgan bir qancha samarador texnologiyalar, shu jumladan, elektron tijorat ham hayotimizga shiddat bilan kirib kelmoqda. Xuddi shuning uchun ham innovatsion texnologiyalar yordamida mamlakatimiz taraqqiyotini yanada jadallashtirish maqsadida bir qancha muhim qarorlar qabul qilindi. Prezidentimiz Oliy Majlisga Murojaatnomasida raqamli iqtisodiyotga faol oʻtish kelgusi 5 yildagi eng ustuvor vazifalarimizdan biri boʻlishini taʼkidlar ekan, raqamli texnologiyalar nafaqat mahsulot va xizmatlar sifatini oshirishi, ortiqcha xarajatlarni kamaytirishi, shu bilan birga, korrupsiya balosini yoʻqotishda ham ular samarali vosita ekanligiga eʼtibor qaratdi [1].

Raqamli iqtisodiyot va uning tarkibiy qismi boʻlgan elektron tijorat xoʻjalik yuritishning ilgʻor bir zamonaviy shakli boʻlib, unda ishlab chiqarish va boshqarishning asosiy faktori sifatida raqamli koʻrinishdagi katta maʼlumotlar majmuyi va ularni qayta ishlash jarayoni xizmat qiladi.

Olingan natijalarni amaliyotda qoʻllash esa anʼanaviy xoʻjalik yuritish shakllariga nisbatan ancha katta samaradorlikka erishishga imkon beradi. Misol sifatida turli xildagi avtomatik ishlab chiqarish jarayonlari, 3D-texnologiyasi, bulutli texnologiyalar, masofaviy tibbiyot xizmatlari koʻrsatish, aqlli texnologiyalar yordamida mahsulot yetishtirish va uni yetkazib berish, turli xildagi tovarlarni saqlash va ularni elektron usulda sotish jarayonlarini keltirish mumkin. Mamlakatimizda bugungi kunda oʻnlab elektron savdo doʻkonlari ishlab turibdi. Lekin ularning aksar qismi poytaxtimizda ish yuritadi. Ayrimlarining viloyatlarda ham tarmoqlari bor. Karantin holatida ularning faoliyatiga ehtiyoj yanada ortgan va uning tovar aylanmasi ham shunga yarasha oshgan. Lekin umumiy savdo-sotiqdagi hissasi hali sezilarli darajada, deb boʻlmaydi. Raqamli iqtisodiyot va elektron tijorat sohasidagi mutaxassislarga yaxshi maʼlumki, bunday turdagi zamonaviy iqtisodiyot rivojlanishining asosiy hal qiluvchi texnologiyalari: katta hajmli maʼlumotlar bilan ishlash – BIG DATA, blokcheyn, kriptovalyutalar va ICO (Initial Coin Offering), 3D texnologiyalar, sunʼiy intellekt, neyro, kvant texnologiyalari, buyumlar interneti, robototexnika va sensorika; bulutli, mobil, raqamli elektron platformalar, kraudsorsing va kraudfunding texnologiyalari, biznes-ekotizimlar tashkil qilish texnologiyalari kabi yoʻnalishlar hisoblanadi. Bu texnologiyalarning iqtisodiyotning turli tarmoqlariga joriy etilishi kelajakda mehnat unumdorligini 40 foizgacha oshirish imkonini berishi mumkin [2].

Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyot va elektron tijoratning samarali rivojlanishi uchun eng muhim shartlaridan biri unga mos keluvchi institutsional muhitni shakllantirish hisoblanadi. Xuddi shuning uchun ham ilm-fan, maʼrifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish davlat dasturida kadrlar tayyorlash masalasiga alohida ahamiyat qaratilgan. Xususan, 2020-yilda salohiyati mavjud oliy taʼlim muassasalarida xalqaro miqyosda tan olingan ilgʻor IT kompaniyalarni jalb qilgan holda axborot

texnologiyalari va dasturiy mahsulotlarni ishlab chiqish sohasida laboratoriyalar tashkil etilishi zarur. Shuningdek, mahalliy va xorijiy ekspertlar ishtirokida “aqli ma’lumotlar” haqidagi fanlar, “katta hajmli ma’lumotlar”, “sun’iy intellekt” kabi yo’nalishlarda kadrlar tayyorlashni nazarda tutgan holda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va raqamli iqtisodiyot sohasidagi o’quv dasturlari qayta ko’rib chiqilishi kerak.

ADABIYOTLAR SHARHI

Raqamlashtirilgan va mobil texnologiyalar vositasida masofaviy ta’lim berish hamda elektron tijorat dunyoda koronavirus infeksiyasi avj olgan kunlarda eng muhim hayotiy ehtiyojlardan biriga aylandi, desak ham bo’ladi. Masalan, mamlakatimizda hozirgi kunda deyarli barcha fanlar bo’yicha masofaviy ta’lim berish keng ko’lamda amalga oshirilmoqda. Kundalik turmushda oylik maoshning plastik kartaga tushishi, elektron to’lovlar yordamida kommunal xizmatlar, telefon, internet va boshqa mahsulot va xizmatlarga to’lovlarning o’tkazilishi, kartadan-kartaga pul o’tkazmalari, uy yoki ishxonaga taom, oziq-ovqat mahsulotlari buyurtma qilinishi ham raqamli iqtisodiyotning jadallashuviga olib kelmoqda, elektron tijoratning rivojlanishi kundalik turmush ehtiyojlarini hal etishga ko’makdosh bo’lmoqda. Kompaniyalar elektron tijorat yordamida bo’lg’usi mijozlar, mol yetkazib beruvchilar va buyurtmachilar bilan web tizimi orqali aloqa o’rnatishi, savdo bitimlarini amalga oshirish uchun kerakli hujjatlarni elektron ko’rinishda ayirboshlashi, tovar va xizmatlar sotilishi va yetkazib berilishini nazorat qilishi, tovar reklamasi va xariddan keyingi qo’llab-quvvatlash va xarid uchun elektron to’lovni amalga oshirish masalalarini arzon va qulay amalga oshirishi mumkin. Shuning uchun elektron tijorat kompaniyalar faoliyatining ajralmas qismiga aylanib boryapti. Ayniqsa, rivojlangan davlatlar elektron tijoratning imkoniyat va istiqbollarini aniq his qilgan holda bu sohaga yetarlicha investitsiya ajratmoqda. Taraqqiy etgan davlatlar yalpi milliy mahsulotida elektron tijorat salmoqli o’rin egallaydi. Chunki bu sohani yangi iqtisodiy tizim sifatida baholay olgan davlatlar ushbu sohada yetakchi o’rinni egallash maqsadida uni har tomonlama o’rgana boshladi. Avvalo, elektron tijoratni rivojlantirishga xalaqit beradigan to’siqlarni bartaraf etish mexanizmlariga katta e’tibor bergan. Masalan, Yevropa Ittifoqi bu borada o’zining “Elektron Yevropa” (e-europe) loyihasini ishlab chiqdi. Bu loyiha YEIning kelajakda yangi iqtisodiy tizimdagi holatini yaxshilashda muhim rol o’ynaydi [3]. Rivojlanayotgan davlatlarda elektron tijoratni mamlakat eksport salohiyatini oshiruvchi asosiy jarayon deb bilishadi. Shuni inobatga olib bu davlatlar hukumatlari asosiy e’tiborlarini elektron tijorat taraqqiyotiga turtki bo’ladigan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari infratuzilmasini rivojlantirishga qaratmoqda.

Raqamli iqtisodiyot elektron tijoratning rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko’rsatdi, yangi imkoniyatlarni taqdim etdi va an’anaviy biznes modellarida siljishlarni keltirib chiqardi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida yangi texnologiyalar, platformalar va biznes modellari yaratish hamda ularni kundalik hayotga joriy etish orqali mavjud tijoratni

transformatsiyalash bu tijoratni yangicha tizimga ko‘chirishdir. Elektron tijoratning iqtisodiy-ijtimoiy va madaniy aloqalarning raqamli texnologiyalarini qo‘llash asosida amalga oshirish mumkin bo‘lgan tizim bu elektron tizimidir. Bu tizim insonlarsiz boshqaruv tizimini yo‘lga qo‘yish orqali korrupsiyani kamaytiradi, soliq tushumlarini “aqlli” shartnomalar tuzish orqali ko‘paytiradi, byudjet xarajatlarining ochiqqligini oshiradi, yagona elektron platforma orqali elektron tijorat xizmatlarini ko‘rsatish imkoniyatini beradi. Raqamli iqtisodiyotda elektron tijorat rivojlanishining ba’zi asosiy jihatlari mavjud: [4]

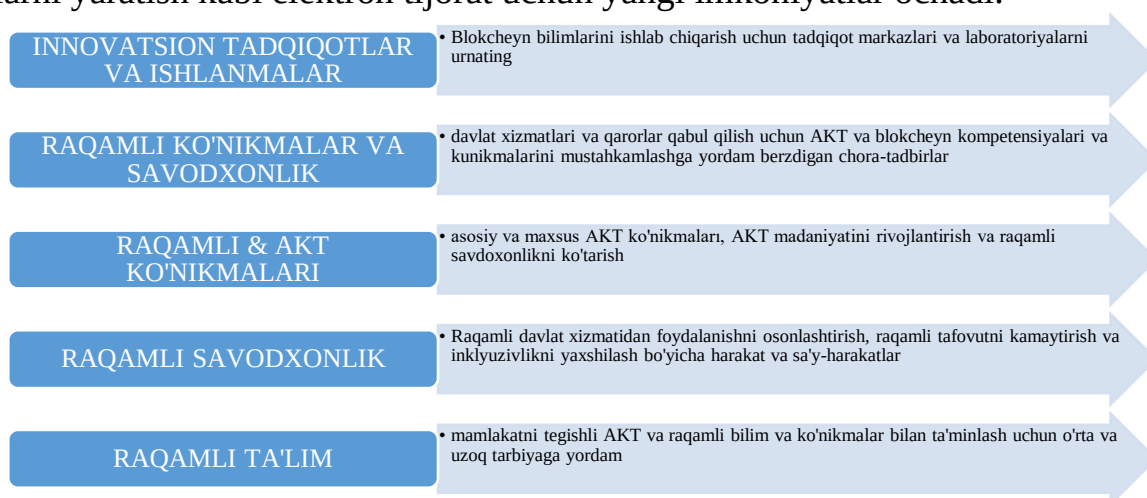
Korxonalarining onlayn mavjudligini oshirish: raqamli iqtisodiyot korxonalarga onlayn savdo kanallarini rivojlantirish imkonini beradi, ularga yangi mijozlarni jalb qilish va Internet platformalari va ijtimoiy tarmoqlar orqali o‘z auditoriyasini kengaytirish imkoniyatini beradi.

Shaxsiylashtirish va raqamli marketing: raqamli iqtisodiyot rivojlanib borar ekan kompaniyalar katta hajmdagi iste’molchi ma’lumotlarini to‘plashi va tahlil qilishi mumkin, bu ularga har bir mijoz uchun shaxsiylashtirilgan takliflar yaratish va marketing kampaniyalarini sozlash imkonini beradi.

Mobil tijoratning yuksalishi: smartfonlar soni ortib borayotgani va mobil internetga kirish imkoni bilan mobil tijorat tobora ommalashib bormoqda. Ilovalar va mobil saytlar iste’molchilarga istalgan vaqtda va istalgan joyda xarid qilishning qulay usullarini taqdim etadi.

Texnologiya yevolyutsiyasi va narsalar Interneti (IT): raqamli iqtisodiyotda IT qurilmalari elektron tijoratda muhim rol o‘ynaydi. Ular mahsulotlar va iste’molchilar haqida ma’lumot to‘plashlari, logistikani optimallashtirishlari va aqlli uylar va aqlli shaharlar kabi yangi xizmatlarni taqdim etishlari mumkin.

Blokcheyn va kriptovalyutalar: blokcheyn va kriptovalyuta texnologiyalari tranzaksiya xavfsizligini yaxshilash, vositachilarni yo‘q qilish va yangi raqamli bozorlarni yaratish kabi elektron tijorat uchun yangi imkoniyatlar ochadi.

1-rasm. Blokcheynni joriy etish uchun zaruriy bilim va ko‘nikmalarning qisqacha tavsifi

Onlayn to'lovlar va raqamli valyutalarni rivojlantirish: Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi bilan naqd pulsiz to'lovlarga o'tish va raqamli valyutalarning yangi shakllarini ishlab chiqish kuzatilmoqda, bu esa xarid jarayonini tezlashtiradi va iste'molchilar uchun qulaylikni oshiradi.

Shu nuqtayi nazardan, raqamli iqtisodiyot ishlab chiqarishning iqtisodiy rivojlanishida ajralmas omilidir. Raqamli makonning shakllanish darajasi moddiy - texnologik bazaning yetukligi bilan bog'liq. Bu shuni ko'rsatadiki, sanoatning tijorat tarmoqlarida qo'llaniladigan texnologiyalar darajasi, birinchi navbatda, raqamlashtirish va avtomatlashtirish darajasini belgilaydi hamda raqamli texnologiyalar bilan jihozlangan va raqamli o'zaro manfaatdor bo'lgan tarmoqlar oxir-oqibat eng keng va iqtisodiy jihatdan samarali bo'lib, tez rivojlanishni namoyish etadi.

Mobil tijoratning yuksalishi: smartfonlar soni ortib borayotgani va mobil internetga kirish imkoni bilan mobil tijorat tobora ommalashib bormoqda. Ilovalar va mobil saytlar iste'molchilarga istalgan vaqtda va istalgan joyda xarid qilishning qulay usullarini taqdim yetadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ilmiy tadqiqot ishimizni yoritishda taqqoslash, tahlil va sintez, iqtisodiy tahlil, iqtisodiy matematik ucullapdan foydalanildi. Tahlillar davomida mamlakatimizda elektron tijoratning juda orqadaligi, sohani rivojlantirish mobaynida yetarlicha investitsiya kiritilmaganligi va sohaga oid boshqa bir qator muammolar aniqlandi. Ma'lumotlarda ekonometrik tahlil usulidan foydalanib, elektron tijoratning mamlakat iqtisodiyotidagi o'rni tahlil qilindi va kengroq qilib yoritib berishga harakat qilindi. Natijada muammolar aniqlanib, muammolarga tegishli ilmiy asoslangan takliflar berildi va mushohada qilish asosida ilmiy xulosalarga kelindi. Tadqiqot obyekti sifatida elektron tijorat internet sahifalari o'rganildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Bugungi kunga kelib O'zbekistonda davlat organlari elektron tijoratni rivojlantirishda dunyo tajribasida keng qo'llanilgan quyidagi tamoyillarga amal qilmoqda [5]:

- elektron tijoratni rivojlantirishda korporativ sektor faol rol o'ynashi lozim;
- elektron tijoratga nisbatan davlat organlari tomonidan asoslanmagan turli cheklovlar qo'yilishiga yo'l qo'yimaslik lozim;
- davlat hokimiyati elektron tijorat jarayoniga, ushbu soha subyektlarini qo'llab-quvvatlash va huquqiy bazasini takomillashtirish maqsadida aralashishi mumkin;
- elektron tijoratni boshqarish chora-tadbirlarini ishlab chiqishda davlat hokimiyati internetning o'ziga xosliklarini inobatga olishi lozim;

- elektron tijorat jarayoni ma'muriy hududiy bo'linish va davlat chegaralariga bog'liq bo'lmagan ravishda global ko'lamda sodir bo'lishi mumkin. Internetning jadal rivojlanishi va abonentlari sonining keskin o'sishi an'anaviy bozorlarni onlayn tijorat yoki elektron tijorat deb ataladigan noan'anaviy bozorga o'zgartirmoqda. Hozirda iste'molchilar va tadbirkorlar uchun barcha segmentdagi mahsulot va xizmatlarni qamrab oladigan jahon elektron tijorat bozorlarida arzon va qulay usulda sotib olish va sotish imkoniyati paydo bo'ldi. Statista GmbH kompaniyasining internetdagi nashriga ko'ra, elektron chakana savdo hajmi 2017-yildagi 2,3 trillion AQSH dollaridan 2021-yilda 4,48 trillion AQSH dollariga ko'tarilgan [6].

2021-yilda Business.com Media, Inc. kompaniyasi esa dunyoning 10 ta eng yirik elektron tijorat bozorlarini aniqladi va ularning yillik onlayn savdo hajmi quyidagi raqamlarni tashkil etdi: Xitoy – 672 milliard, AQSH – 340 milliard, Buyuk Britaniya – 99 milliard, Yaponiya – 79 milliard, Germaniya – 73 milliard, Fransiya – 43 milliard, Janubiy Koreya – 37 milliard, Kanada – 30 milliard, Rossiya – 20 milliard, Braziliya – 19 milliard AQSH dollari. The 2022 Global Retail E-Commerce Index ma'lumotiga ko'ra, 2022-yili AQSH, Xitoy, Buyuk Britaniya, Yaponiya, Germaniya jahon reytingida kuchli beshlikdan joy olgan. Bugungi kunda O'zbekistonda jami internetdan foydalanuvchilar va mobil aloqa abonentlari soni ko'pligi mamlakatimizda elektron tijoratni faol rivojlantirish uchun katta turtki bo'ladi. Bundan tashqari O'zbekiston Respublikasida elektron tijoratni rivojlantirish konsepsiyasini ishlab chiqish, elektron tijoratni yanada rivojlantirish, raqobatga bo'lgan muhitni kengaytirish hamda elektron tijorat sohasida yangi infratuzilma paydo bo'lishining asosiy yo'nalishlarini belgilaydi. Elektron tijoratning rivojlanishiga xalaqit beradigan muhim omillardan biri elektron tijoratning barcha sohalarida axborot, reklama, marketing va tahliliy savdo, shuningdek, iste'molchilarni himoya qilish va axborotni himoya qilish xizmatlarini taqdim etadigan yagona ishonchli axborot resursining yo'qligidir. Elektron tijoratni rivojlantirishda eng muhim to'siq virtual muhitda bezovtalik bilan o'g'irlik va firibgarlik tahdidini keltirib chiqaradigan tarmoqdagi xavfsizlikning past darajasi, elektron tijorat xizmatlaridan foydalanuvchilar o'rtasida ishonchsizlikdir. So'nggi paytlarda mutaxassislarining diqqat-e'tiborlari elektron biznesning turli xil quyi tizimlarini o'rganishga qaratilmoqda. Biroq mahalliy va xorijiy adabiyotlarda elektron tijoratning rivojlanish darajasini o'lchashning yagona metodologiyasi mavjud emas. Elektron tijorat holatini tahlil qilish va baholash muammolari elektron tijoratning erishilgan rivojlanish darajasini o'lchash usullarini tanlash bilan bog'liq: virtual savdoning rivojlanish darajasini tavsiflovchi ko'rsatkichlar; ko'rsatkich kartalari tizimlari; ularni miqdoriy ifodalash va o'zaro muvofiqlashtirish usullari; baholash mezonlarini aniqlash [7].

Tadqiqotda elektron tijoratni rivojlantirish ko'rsatkichlari ro'yxati aniqlandi. Ekonometrik tenglamalar yordamida elektron tijoratning rivojlanish dinamikasini bashorat qilish usullaridan biri ishlab chiqilgan. Ekonometrik tenglamalar o'zaro bog'liq tenglamalar tizimiga birlashtirilgan. O'zaro bog'liq tenglamalar tizimi

regressiya tenglamalaridan iborat bo'lib, ularning har birida argumentlar nafaqat izohlovchi (mustaqil yoki ekzogen) o'zgaruvchilar, balki boshqa tenglamalardan tushunarli (qaram yoki endogen) o'zgaruvchilardan iborat. Shunday qilib, tizimda bir xil o'zgaruvchilar bir vaqtning o'zida ba'zi tenglamalarga bog'liq, boshqalarida mustaqil bo'lgan, deb hisoblanadi. Elektron tijoratni rivojlantirishni o'rganish natijasida aloqa sohasining manbalari quyidagilardan iboratligi aniqlandi[7]:

- Internet tarmog'idan foydalanuvchilar sonini tavsiflovchi ko'rsatkichlar;
- xalqaro axborot tarmoqlariga ulanish tezligi;
- operatorlar va provayderlar soni;
- domenlar soni elektron tijoratning texnik va texnologik tarkibiy qismidir.

Elektron tijoratni rivojlantirishning iqtisodiy tarkibiy qismlari aniqlandi:

- aloqa xizmatlaridan aholi daromadlari;
- AKT sohasiga investitsiyalar hajmi;
- tijorat banklari tomonidan chiqarilgan plastik kartochkalar soni;
- plastik kartalar bilan to'lovlarni qabul qilish uchun terminallar soni.

Elektron tranzaksiyalar xavfsizligi .uz domeni zonasida mavjud bo'lgan tahdidlar soni bilan aniqlandi. Yalpi ichki mahsulotda savdo ulushi elektron tijorat rivojlanishining mamlakat yalpi ichki mahsulotiga ta'sirini belgilovchi ko'rsatkich sifatida qabul qilindi. Shunday qilib, respublikada elektron tijorat rivojlanishining miqdoriy xususiyatlari bo'lgan asosiy ko'rsatkichlar aniqlandi. Umuman olganda, ko'rsatkichlar ijobiy tendensiya – o'sish va elektron tijoratning jadal rivojlanishiga zamin yaratmoqda. Shu bilan birga, .uz domen zonasida faol tahdidlar ko'rib chiqilayotgan davrda 2,5 baravarga ko'paydi. Bu shuni ko'rsatadiki, elektron tijoratning o'sishi bilan bir qatorda virtual muhitda tahdidlar darajasi ortib bormoqda. Elektron tijoratning rivojlanish darajasi va dinamikasini belgilovchi omillar aniqlandi: tarmoqning texnik jihozlanishi darajasi, AKT sohasiga kiritilgan sarmoyalar, Internetdan foydalanuvchilar soni, shuningdek, .uz domen zonasidagi faol tahdidlar soni. Chiziqli regressiya modellari (tenglamalar) ko'rilgan.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni jadallashtirish elektron tijoratning rivojlanishida eng katta asosdir, buning uchun esa quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiq: – AKTning rivojlanishi va uning YAIMdagi hissasining oshishi unga muvofiq keladigan raqamli infratuzilmaning rivojlanish darajasi bilan to'g'ri bog'liq. Raqamli infratuzilmaning rivojlanishi darajasini belgilaydigan ko'rsatkichlardan biri bo'lgan Internet tezligi, unga kirish qulayligi va albatta, uning bahosini arzonlashtirish lozim; – AKT tarmoqlariga investitsiya oqimini kuchaytirish lozim. Bu nafaqat innovatsion rivojlanishni rag'batlantirish orqali mamlakat iqtisodiy salohiyatining rivojlanishiga olib keladi, balki mehnat unumdorligini oshiradi, xarajatlarni kamaytiradi, yangi faoliyat turlarining paydo bo'lishiga olib keladi, shu bilan birga, aholi yashash sifatini oshiradi; – raqamli iqtisodiyot infratuzilmasini

yaratishda davlatning o'рни va roli oshib borishi lozim; – elektron tijoratni rivojlantirishga e'tiborni kuchaytirish lozim. Bu tizim pandemiya sharoitida o'zining samaradorligini ko'rsatdi. Ammo hali elektron tijorat subyektlari milliy reestrda ro'yxatdan o'tgan subyektlar soni juda ham kam, demak, bu sohani ham ochiqlash siyosatini chuqurlashtirish kerak bo'ladi; – raqamli texnologiyalarga asoslangan "Ecommerce" dasturini takomillashtirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ш.М.Мирзиёевнинг 2023 йилги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. // Халқ сўзи. 2023 йил, 14-сон.
2. Болтабоева Г.Р. Ўзбекистонда рақамли иқтисодиёт ва электрон тижоратни ривожлантиришнинг институционал муҳитини шакллантириш. – Т. – 158 б.
3. https://www.eeas.europa.eu/eeas/eastern-europe_en
4. Mukhitdinov Kh. S., Nazarova G. U. Forecasting family household through trend modeling// Journal of northeastern university. issn: 1005-3026.- P. 1074-1083.
5. Zdzisław Kulczyk "Factors of Development of International e-Commerce in the Context of Globalization" <https://ceur-ws.org/Vol2422/paper28.pdf>
6. <https://www.xabar.uz/tehnologiya/ekspert-ananaviy-bozor-elektron>
7. Электронная коммерция. Учебное пособие. // Кобелев О.А.; Под ред. Пирогов С.В. 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Дашков и К, 2017. – 684 с. 60x84 1/16 ISBN 978-5-394-01738-4 - Режим доступа: <http://znanium.com/catalog/product/340852>
8. Норқобилова Ф. А. "Хизмат кўрсатиш тармоқларини моделлаштиришда тизимли таҳлил қилиш, синтезлаш ва оптималлаштириш." International journal of conference series on education and social sciences (Online). Vol. 1. No. 2. 2021
9. Қодиров Ф. Э., Ж. Э. Нематов. "Развитие локальной сети на основе технологии gpon." Инновации в технологиях и образовании. 2019.